

Janusz Fałowski

SYTUACJA SPOŁECZNO-GOSPODARCZA MNIEJSZOŚCI LADYŃSKIEJ W POŁUDNIOWYM TYROLU WE WŁOSZACH

W dobie unifikacji i globalizacji przykuwa uwagę nieślabnący fenomen żywotności mniejszości etnicznych, językowych i narodowych. Wbrew podnoszonym obawom, procesy zjednoczeniowe na kontynencie europejskim nie odebrały lokalnym społecznościom ich unikatowych cech odrębności. Co więcej, dzięki intencjonalnym staraniom Unii Europejskiej, regionalne grupy etniczne uzyskały dodatkowe prawnoekonomiczne instrumenty, które pozwoliły im rozwinąć potencjał społeczno-kulturowy.

Zdarza się, że rozbudzone ambicje społeczne mniejszości prowadzą do emanacji politycznych prądów odśrodkowych. Zjawiska te rozgrywają się szczególnie intensywnie na Półwyspie Iberyjskim, grożąc destabilizacją tej części Europy.

Pozytywnych przykładów dostarcza mozaika kulturowa i etniczna północnych Włoch. Żyjąca w regionie Trentino/Süd Tirol niewielka społeczność ladyńska o korzeniach retoromańskich, podtrzymuje swój etniczny wigor, pozbawiony cech irredentystycznych.

Rozwój masowej turystyki w Dolomitach, przyniósł wymierne korzyści gospodarcze Ladynom. Pośrednio zahamował groźbę odpływu rodzimych mieszkańców z tego obszaru. Zainteresowanie turystyczne regionem, zaktywizowało lokalną kulturę materialną i mentalną. Grupa ladyńska znajduje się pod prawną i kulturalno-oświatową opieką władz prowincji, państwa włoskiego i odpowiednich agend Unii Europejskiej.

Prezentowany artykuł przybliży wizerunek mniejszości ladyńskiej. Analizuje jej sytuację demograficzną i ekonomiczną. Przybliży osiągnięcia społeczności na polu kulturalnym i edukacyjnym oraz określa stopień jej aktywność społeczno-politycznej.

Społeczność ladyńska należy do retoromańskiej grupy etniczno-językowej. Od wieków osiedlała się w rejonach masywu górskiego Sella we włoskich Dolomitach.

Liczba ludności we Włoszech posługującej się dialektami wywodzącymi się z ladyńskiego pnia językowego szacowana jest na ok. 30 tys.

Większa część ludności ladyńskiej zamieszkuje Południowy Tyrol w dolinach górskich: Gadertal/Val Badia/Gran Ega oraz Gröden/Val Gardena/Gherdëina. Pozostała część skupia się na obszarach: Val di Fassa/Fassatal/Fascia (prowincja Trydent), Livinallongo del Col di Lana/Buchenstein/Fodom (prowincja Belluno w regionie Wenecja Euganejska), Cortina d'Ampezzo/Petsch – Hayden/Anpezo (prowincja Belluno).

Kierując się wynikami spisu statystycznego z 2001 roku można skonstatować, że 18 736 z 462 999 mieszkańców Południowego Tyrolu, czyli 4% tamtejszej populacji, identyfikowało się z ladyńską świadomością etniczno-językową (pomijając różnicowanie dialektowe). Dla porównania, w 2001 roku związki ze społecznością niemieckojęzyczną deklarowało 296 461, zatem 64% respondentów, a z włoską 24,5% 113 494.

Czteroprocentowy, proporcjonalny wskaźnik ludności ladyńskiej w Południowym Tyrolu w ciągu lat ulegał nieznacznym tylko fluktuacjom i od pierwszego rejestru ludności w 1880 roku do dzisiaj utrzymuje się na względnie stabilnym poziomie. Pod koniec XIX wieku 4,3%, czyli 8 833 mieszkańców Południowego Tyrolu, było pochodzenia ladyńskiego. W Południowym Tyrolu, należącym wówczas do Austro-Węgier, liczba mniejszości ladyńskiej przewyższyła Włochów (6 884, czyli 3,4%). Tendencja ta była uchwytana jeszcze w 1910 roku, gdy liczba Ladyńców wynosiła 9 429, czyli 3,8% a Włochów, 7 339, czyli 2,9%. Oczywiście na tym terenie zdecydowanie przeważała ludność niemieckojęzyczna: w 1880 roku było to 186 087 osób, czyli 90,6%, a w 1910 roku 223 913, czyli 89%.

Przetasowania w strukturze narodowościowej Południowego Tyrolu nastąpiły po I wojnie światowej, wraz ze zmianą przynależności państwowej tego regionu z austro-węgierskiej na włoską. Już w 1921 roku wskaźnik proporcjonalny ludności włoskiej znacząco podniósł się i sięgnął 10,6% (27 048), a ladyńskiej nie uległ zasadniczym odchyleniom (3,9%, 9 910). Obniżył się natomiast odsetek społeczności niemieckojęzycznej i wyniósł 75,9% (193 271).

Zaobserwowany wówczas trend utrzymał się do lat 70. XX wieku, kiedy to odsetek Włochów stopniowo zmniejszał się, ludności niemieckojęzycznej lekko podniósł, a społeczności ladyńskiej ulegał nieznacznym tylko wahaniom. W ciągu lat 1921–1971 udział ludności włoskiej wzrósł o 22,7%, a w okresie 1971–2001 zmniejszył się o 8,8%, per saldo zwiększając trwale swoją obecność w Południowym Tyrolu.

W tych samych przedziałach czasowych udział ludności niemieckojęzycznej najpierw spadł o 13 punktów, by następnie podnieść się o 1,1%, co oczywiście nie odbudowało uszczerbku demograficznego tej populacji w Południowym Tyrolu, wywołanego głównie falą wyjazdów w okresie II wojny światowej i po jej zakończeniu. Udział liczbowy ludności ladyńskiej w społeczności Południowego Tyrolu utrzymywał się na poziomie 4% – obniżył się do poziomu minimalnego (3,4%) w 1961 roku, a potem kolejno podnosił się: w 1971 roku do poziomu 3,7% (15 456), 4,1% w 1981 roku (17 736), i 4,2% w 1991 roku (18 434).

Skalę przemian narodowościowych w Południowym Tyrolu najlepiej obrazują liczby bezwzględne przyrostu ludności. Między rokiem 1921 a 2001 ludność wło-

skojęzyczna wzrosła z poziomu 27 048 do 113 494, czyli ponadczterokrotnie, niemieckojęzyczna z 193 271 do 296 461, zatem półtorakrotnie, ladyńska z 9 910 do 18 736, czyli niemal podwajając liczbę swojej populacji.

Jak już wspomniano, główne osadnictwo ladyńskie w Południowym Tyrolu skupia się w dolinach południowo-wschodniego masywu Dolomitów: Gadertal/Val Badia/Gran Ega i Gröden/Val Gardena/Gherdëina. Tamtejszy teren można określić jako wysokogórski, przeciętne ukształtowanie pionowe obszarów osadniczych mieści się w przedziale 1 135–1 568 n.p.m. Ze względu na dominującą etniczno-kulturową specyfikę tamtejszej ludności, obszar ten zwyczajowo określa się mianem „Dolin Ladyńskich”.

Największy teren osadniczy, 401,8 km², zajmuje Gadertal/Val Badia/Gran Ega. Tutaj rozlokowało się pięć gmin ladyńskich. Ich nazwy – ułożone według wielkości – brzmią: Enneberg/Marebbe/Mareo, 161,34 km², Abtei/Badia/Badia, 82,94 km², St. Martin in Thurn/S. Martino in Badia/S. Martin de Tor, 76,34 km², Corvara/Corvara in Badia/Corvara, 42,13 km², Wengen/La Valle/La Val, 39,03 km².

W Gröden/Val Gardena/Gherdëina, na znacznie mniejszym obszarze 109,4 km², znajdują się trzy stosunkowo niewielkie gminy ladyńskie: Wolkenstein in Gröden/Selva di Val Gardena/Sëlva, 53,27 km², St. Christina in Gröden/S. Cristina Val Gardena/S. Crestina Gherdëina, 31,83 km² oraz St. Ulrich/Ortisei/Urtijëi, 24,25 km².

Według danych statystycznych ze spisu ludności w 2001 roku, widać, że w Gadertal/Val Badia/Gran Ega pod względem liczby mieszkańców przoduje gmina Abtei/Badia/Badia – 3 015 osób, Enneberg/Marebbe/Mareo – 2 682, St. Martin in Thurn/S. Martino in Badia/S. Martin de Tor – 1 690, Corvara/Corvara in Badia/Corvara – 1 266, oraz Wengen/La Valle/La Val – 1 232.

W Gröden/Val Gardena/Gherdëina najmniejsza pod względem obszaru gmina jest zarazem najludniejszą. W St. Ulrich/Ortisei/Urtijëi mieszka 4 484 osób, w Wolkenstein in Gröden/Selva di Val Gardena/Sëlva 2 513, oraz w St. Christina in Gröden/S. Cristina Val Gardena/S. Crestina Gherdëina 1 738.

Na podstawie badań statystycznych z 2001 roku wynika, że populacja wymienionych gmin odzwierciedla niemal homogeniczną strukturę etniczno-językową „Dolin Ladyńskich”. Odsetek tamtejszej ludności ladyńskiej nadal utrzymuje się na bardzo wysokim poziomie, choć minimalnie spadł w ciągu dziesięciu lat na korzyść pozostałych grup językowych Południowego Tyrolu, parametr ten obniżył się z 91,8% do 90,3%. Notuje się pewien przyrost ludności deklarujących przynależność językową włoską z 2,9% do 3,9% oraz niemiecką z 5,3% do 5,8%.

W poszczególnych gminach wskaźnik procentowy populacji ladyńskiej kształtował się następująco: Abtei/Badia/Badia 93,4% w 2001 roku w stosunku do 95,5% w 1991 roku, oraz odpowiednio: w Corvara/Corvara in Badia/Corvara z 91% do 92,8%, Enneberg/Marebbe/Mareo z 93,3% do 94,9%, St. Martin in Thurn/S. Martino in Badia/S. Martin de Tor z 97,3% do 98%, Wengen/La Valle/La Val z 97,7% do 98,3%, Ulrich/Ortisei/Urtijëi z 82,3% do 83,9%, Wolkenstein in Gröden/Selva di Val Gardena/Sëlva z 87,8% do 88,3%, oraz St. Christina in Gröden/S. Cristina Val Gardena/S. Crestina Gherdëina z 91,2% do 92,9%.

Struktura narodowościowa pozostałych gmin Południowego Tyrolu leżących poza obszarem geograficznym Gadertal/Val Badia/Gran Ega i Gröden/Val Gardena/Gherdëina, tylko w śladowym odsetku procentowym składa się z ludności ladyńskiej. Większy odsetek uwidacznia się jedynie w sąsiadującej z „Dolinami Ladyńskimi” gminie Kastelruth/Castelrotto, 14,7%. Równie niewielka społeczność ladyńska osiedliła się w stolicy Południowego Tyrolu w Bozen/Bolzano/Bulsan, stanowi tam jednak zaledwie 0,7% mieszkańców miasta, zatem znikomą składową w stosunku do grupy włoskojęzycznej – 73% i niemieckojęzycznej – 26,3%.

„Doliny Ladyńskie” – a zwłaszcza Gadertal/Val Badia/Gran Ega – cechują się mocno rozproszoną siecią zamieszkania, typową dla osadnictwa górskiego. Tamtejsze gminy charakteryzują się słabą gęstością zaludnienia. Nierzadko spotyka się odosobnione domostwa.

W odizolowany sposób zamieszkiwało w gminie Abtei/Badia/Badia aż 785 osób, tj. 26% ogółu. Spory odsetek pojawia się także w Enneberg/Marebbe/Mareo – 646 mieszkańców, 24%, Wengen/La Valle/La Val – 296, 24%, St. Martin in Thurn/S. Martino in Badia/S. Martin de Tor – 361, 21,3%. Zdecydowanie inaczej kształtują się proporcje w Corvara/Corvara in Badia/Corvara o zabudowie bardziej zwartej, niż w pozostałych gminach. W odosobnieniu mieszkały tam tylko 52 osoby, 4,1%.

Niemala część ludności Gadertal/Val Badia/Gran Ega żyje w małych przysiółkach wiejskich. W gminie Enneberg/Marebbe/Mareo doliczyć się można aż siedemnastu przysiółków z liczbą 487 osób, co daje przeciętną statystyczną wynoszącą na jedną wioskę niewiele ponad 28 mieszkańców. W St. Martin in Thurn/S. Martino in Badia/S. Martin de Tor, w trzynastu przysiółkach odnotowano 364 mieszkańców. Znow odmiennie przedstawia się sytuacja w Corvara/Corvara in Badia/Corvara, gdzie statystyki nie wykazują obecności przysiółków, lecz dwóch większych osad z łączną liczbą 1 214 osób, 95,9%.

W efekcie dominującego w większości gmin Gadertal/Val Badia/Gran Ega rozproszonego charakteru osadnictwa, rozlokowanego na stosunkowo dużym obszarze, pojawia się niski współczynnik gęstości zaludnienia. W Enneberg/Marebbe/Mareo na km² przypadało zaledwie 17 osób. Niewiele większy wskaźnik wyniósł w St. Martin in Thurn/S. Martino in Badia/S. Martin de Tor: 22 osoby na km², natomiast w Corvara/Corvara in Badia/Corvara sięgnął 30 osób na km².

Intensywniej zaludniona jest Gröden/Val Gardena/Gherdëina, a szczególnie gmina St. Ulrich/Ortisei/Urtijëi, gdzie średnio na km² mieszkało 185 osób, następnie St. Christina in Gröden/S. Cristina Val Gardena/S. Crestina Gherdëina, 55 osób na km², Wolkenstein in Gröden/Selva di Val Gardena/Silva, 47 osób na km². W Gröden/Val Gardena/Gherdëina natrafić można na bardziej zwarte skupiska ludzkie. St. Ulrich/Ortisei/Urtijëi jest osadą, w której w 2001 roku mieszkało 4 179 osób, czyli 93,2% członków gminy. Gmina Wolkenstein in Gröden/Selva di Val Gardena/Selva liczyła trzy osady, które zasiedlało 2 048 osób (81,5%), a dwie osady w St. Christina in Gröden/S. Cristina in Val Gardena/S. Crestina Gherdëina zamieszkiwała społeczność w liczbie 1 383 osób (79,6%).

Zgodnie z danymi najnowszego pomiaru demograficznego z 31 grudnia 2005 roku, populacja „Dolin Ladyńskich” osiągnęła liczbę 19 249, zatem 4% ludności Po-

ludniowego Tyrolu. Istnieje niewielka nadwyżka mężczyzn (9 646) w stosunku do kobiet (9 603). Ruch migracyjny jest dodatni, więcej osób osiedla się w gminach ladyńskich, niż je opuszcza. Stopa przyrostu naturalnego w „Dolinach Ladyńskich” wyniosła 5,8 i była wyższa od przeciętnej w Południowym Tyrolu, czyli 3,6. Odnotowano 260 urodzeń i 148 zgonów.

Prognozy demograficzne nie brzmią jednak zbyt optymistycznie. Zauważalny jest bowiem proces starzenia się społeczności ladyńskiej. Obserwuje się strukturalny przyrost ludności w przedziale wieku ponad 65 lat, choć zjawisko to ma słabszą dynamikę, niż na pozostałych obszarach Południowego Tyrolu.

W „Dolinach Ladyńskich” jest obecnie 6 657 gospodarstw domowych. Statystyczna rodzina ladyńska składa się z większej liczby członków niż rodzina przeciętna. W ostatnich latach jednak w całym Południowym Tyrolu upowszechnia się zjawisko kurczenia się wielkości rodzin i w 2005 roku średnia wyniosła 2,5. Przybywa bowiem osób żyjących samotnie poza związkiem małżeńskim. Już w 1998 roku w gminach ladyńskich, na 5 844 było aż 1 218 jednoosobowych gospodarstw domowych.

Jeszcze w 1991 roku przeciętna ladyńska rodzina liczyła 3,6 osób, przy ówczesnej średniej 3,0. W 1998 roku nastąpił spadek do 3,1, przy średniej 2,7. Współczynnik ten większy był w Gadertal/Val Badia/Gran Ega (3,3) od Gröden/Val Gardena/Gherdëina (2,9).

Ludność gmin ladyńskich dysponuje bardzo dobrymi, ponadprzeciętnymi warunkami mieszkaniowymi. Przeważająca część rodzin ma wygodne, wieloizbowe mieszkania przekraczające 100 m². Obok mieszkalnictwa rozwija się ruch budowlany pod wynajem domów dla turystów. Już w 1991 roku liczba takich obiektów wynosiła 2 198. Południowy Tyrol należy do najzamożniejszych prowincji Włoch. Siłę napędową pełni turystyka, która stała się zarazem czynnikiem sprawczym rozwoju szerokiej gamy usług i wytwórstwa, zwłaszcza wyrobów regionalnych.

Walory turystyczno-uzdrowiskowe „Dolin Ladyńskich” od dawna były w Europie doceniane. Nic dziwnego, że sektor usług związany z szeroko rozumianą obsługą ruchu turystycznego i sanatoryjnego, generuje znaczną podaż miejsc pracy, stając się dominującą dziedziną ekonomiczną i mocną podstawą zamożności prowincji. Już w 1991 roku w usługach zatrudnionych było 62,3% mieszkańców gmin ladyńskich, 30% w sektorze produkcyjnym. Tylko 7,7% ludności utrzymywało się z rolnictwa, z czego zaledwie 2,5% w Gröden/Val Gardena/Gherdëina a 12,8% w Gadertal/Val Badia/Gran Ega.

W 2001 roku nastąpił dalszy przyrost zatrudnienia w usługach – do 64,2%, który odbył się kosztem rolnictwa, gdzie odnotowano sukcesywny spadek do poziomu 5,2%. Ustabilizował się natomiast wskaźnik zatrudnienia w wytwórczości – 30,6%. W Gröden/Val Gardena/Gherdëina struktura zatrudnienia kształtowała się następująco: usługi 63,2%, rolnictwo 1,8%, produkcja 35%. W Gadertal/Val Badia/Gran Ega: usługi 65,1%, rolnictwo 8,2%, wytwórstwo 26,7%.

Największy odsetek osób zatrudnionych w usługach, 80,6%, notuje się w bardzo popularnym ośrodku narciarskim, jakim jest gmina Corvara/Corvara in Badia/Corvara. Znaczna liczba osób w strefie usług spotykana jest także w innych wybitnie turystycz-

nych gminach: Wolkenstein in Gröden/Selva di Val Gardena/Silva 71,5%, Abtei/Badia/Badia 70,6%, Enneberg/Marebbe/Mareo 64,5%.

Z kolei najniższy odsetek zajmujących się usługami, 44,7%, notowany jest w gminie Wengen/La Valle/La Val, gdzie najwięcej osób utrzymuje się z produkcji 43,1% oraz rolnictwa 12,1%. Najniższy wskaźnik osób zatrudnionych w rolnictwie, 1,2%, wykazuje gmina St. Ulrich/Ortisei/Urtijëi, w której ponadprzeciętny odsetek czynnie zawodowo ludności – 39,2% – zaangażowany jest w wytwórczości.

Na mocy artykułu 19. Statutu Specjalnego Regionu Trydent-Południowy Tyrol z 1972 roku, w Gröden/Val Gardena/Gherdëina oraz w Gadertal/Val Badia/Gran Ega umożliwiona jest edukacja w języku ladyńskim. Dobre warunki nauczania w języku ladyńskim istnieją już na początkowym etapie edukacji. Temu celowi służy stosunkowo gęsta sieć oświaty przedszkolnej w „Dolinach Ladyńskich”. Z tej formy edukacji w roku szkolnym 1997/1998 w 16 placówkach korzystało 600 dzieci, czyli 84,4% w przedziale wieku od trzech do pięciu lat. Odsetek ten był jeszcze wyższy wśród dzieci starszych. W roku 2005/2006 liczba przedszkoli wzrosła do 17, a liczba dzieci w 35 oddziałach sięgnęła 702, z czego 25 było pochodzenia cudzoziemskiego. Personel przedszkolny liczył 90 osób.

Dziesięć lat temu edukację elementarną w szkołach z ladyńskim językiem nauczania pobierało 1 150 uczniów. Obecnie w 102 oddziałach kształci się 1 431 dzieci, w tym 20 z rodzin cudzoziemskich. Chłopców w wieku szkolnym było 769, dziewcząt 662. Opiekę pedagogiczną sprawowało 184 nauczycieli. W latach 2005/2006 do 38 gimnazjów ladyńskich uczęszczało 737 młodzieży, 400 chłopców oraz 337 dziewczynek. Edukację z udziałem języka ladyńskiego na szczeblu ponadgimnazjalnym kontynuowało 287 abiturientów.

Ogólny poziom wykształcenia społeczności ladyńskiej przedstawiają badania statystyczne z 1991 roku. Oczywiście należy pamiętać, że wyniki te dotyczą całej populacji, z pominięciem jej zróżnicowania pokoleniowego. Nie trzeba specjalnie informować, że zmienia się skala formalnego wykształcenia. Młodsze roczniki posiadają coraz dłuższy staż szkolny. Wydłuża się i upowszechnia obowiązek edukacyjny.

Okolo 1,5% mieszkańców „Dolin Ladyńskich” nie ukończyło żadnej szkoły, co było odsetkiem mniejszym od średniej w Południowym Tyrolu, sięgającym 2%. Największa liczba osób bez wykształcenia zamieszkiwała gminę St. Martin in Thurn/S. Martino in Badia/S. Martin de Tor, 3,1%.

Odsetek osób z wykształceniem podstawowym wśród Ladynów kształtował się na poziomie 33,3%, przy czym w Gröden/Val Gardena/Gherdëina wynosił 27,2%, a w Gadertal/Val Badia/Gran Ega 38,9%, natomiast w całej prowincji tyrolskiej 33,9%. Wykształcenie gimnazjalne uzyskało 46,5% ludności, czyli 4,8% więcej od wartości przeciętnej.

Gorsze natomiast wyniki dotyczyły liczby osób z maturą: 16,2% – najwięcej w Wolkenstein in Gröden/Selva di Val Gardena/Selva, 21,8%, a najmniej w St. Martin in Thurn/S. Martino in Badia/S. Martin de Tor, 11,1%. Również poniżej średniej prezentowały się dane obejmujące osoby z wyższym wykształceniem, 2,6% – najlepiej w St. Ulrich/Ortisei/Urtijëi, 3,3% oraz Corvara/Corvara in Badia/Corvara, 3,1%, zbliżając się w tych gminach do przeciętnej w Południowym Tyrolu 3,7%.

Znaczącą rolę w krzewieniu kultury i języka ladyńskiego wraz z jego odmianami i w dziele podtrzymywania świadomości etnicznej, pełnią media. Państwowa lokalna stacja radiowo-telewizyjna RAI Bozen/Bolzano/Bulsan, emituje programy w języku ladyńskim, choć w stopniu niedostatecznie zaspakajającym potrzeby informacyjno-kulturowe mniejszości.

W dziedzinie podtrzymywania i rozwoju ladyńskiego dziedzictwa etycznego trzeba przede wszystkim podkreślić rolę prasy, a zwłaszcza tygodnika „La Usc di Ladins” („Głos Ladynów”), szczególnie zasłużonego dla ladyńskiej społeczności Dolomitów. Geneza czasopisma sięga 1949 roku; gazeta pojawiła się – pierwotnie jako miesięcznik – wychodząc pod tytułem „Nos Ladins” („My Ladynowie”). Przez długie lata centralną postacią periodyku był Salvester Erlacher, pedagog, wybitny działacz społeczno-kulturalny mniejszości ladyńskiej (zmarł 4 września 1991).

W listopadzie 1972 roku czasopismo zostało organem stowarzyszenia społeczno-kulturalnego mniejszości ladyńskiej – Union Generela di Ladins dles Dolomites stawiającym sobie cele ponadregionalne – i zmieniło tytuł na „La Usc di Ladins”. Siedziba redakcji mieści się w St. Ulrich/Ortisei/Urtijëi. Na jej czele od 1999 roku stoi Iaco Rigo.

Od lutego 1990 roku czasopismo jest tygodnikiem. Rozprowadzane jest we wszystkich rejonach ladyńskich. W 2005 roku liczba jego prenumeratorów wynosiła 3 098. Najwięcej subskrybentów odnotowano w Gadertal/Val Badia/Gran Ega: 1 475, Gröden/Val Gardena/Gherdëina: 906, Val di Fassa/Fassatal/Facia: 490, Livinallongo del Col di Lana/Buchenstein/Fodom: 138, oraz Cortina d’Ampezzo/Petsch-Hayden/Anpezo: 89.

W Południowym Tyrolu mieści się również ośrodek badawczy i zarazem promujący kulturę ladyńską – Istitut Ladin „Micurá de Rù”. Siedzibę ma w St. Martin in Thurn/S. Martino in Badia/S. Martin de Tor, a oddział instytutu znajduje się w Wolkenstein in Gröden/Selva di Val Gardena/Sëlva.

Ośrodek skupia się zwłaszcza nad badaniami lingwistycznymi, wziął więc udział w międzynarodowym przedsięwzięciu dotyczącym opracowania atlasu językowego ludności ladyńskiej Dolomitów. Jednym z osiągnięć badawczo-wydawniczych instytutu jest słownik językowy niemiecko-ladyński (łącznie z obocznościami dialektowymi). Istitut Ladin „Micurá de Rù” ściśle współpracuje także z uniwersytetem w Bozen/Bolzano/Bulsan – Brixen/Bressanone/Persenon, a także z uczelniami w Austrii, Niemczech i Włoszech. Aktywność naukową ośrodka dokumentuje rocznik „Ladina”.

Istotną funkcję kulturową, ale także turystyczną, spełniają muzea. Do jednych z najbardziej dynamicznych placówek należy Museum Ladin Ciastel de Tor w St. Martin in Thurn/S. Martino in Badia/S. Martin de Tor. Muzeum mieści się w okazałym średniowiecznym zamku, gdzie prezentowana jest obszerna ekspozycja poświęcona historii kultury materialnej i mentalnej ludności ladyńskiej. Prócz działalności wystawienniczej, muzeum organizuje koncerty oraz animuje konferencje naukowe ukazujące dorobek społeczno-kulturowy Ladynów. Działalność muzeum subwencjonowana jest ze środków finansowych regionu Trydent-Południowy Tyrol.

Ważnym ladyńskim ośrodkiem kulturalnym w Południowym Tyrolu jest St. Ulrich/Ortisei/Urtijëj. Tamtejsze muzeum ma w swojej kolekcji interesujące zbiory ladyńskiej drewnianej sztuki ludowej użytkowej i artystycznej. Udostępnia także ekspozycję dokumentującą twórczość malarską Josefa Morodera-Lusenberga (1846–1939), wywodzącego się ze społeczności ladyńskiej i uznanego za jej najwybitniejszego artystę, oraz pamiątki związane z głośnym piewą gór, kontrowersyjnym filmowcem i literatem Luisem Trenkerem (1892–1990) urodzonym i pochowanym w St. Ulrich/Ortisei/Urtijëj.

W tym samym budynku (noszącym nazwę Cësa di Ladins), mieści się także biblioteka, ze zbiorami obejmującymi ladyńskie dziedzictwo kulturowe, stowarzyszenie teatralne, a także siedziba ok. 300-osobowej organizacji Union di Ladins de Gherdëina czuwającej nad dorobkiem i rozwojem lokalnej społeczności ladyńskiej, oraz redakcja wspomnianego już pisma „La Usc di Ladins”.

Bołączką podnoszoną przez społeczno-politycznych działaczy mniejszości ladyńskiej jest brak odrębnej, wydzielonej struktury administracyjnej, która obejmowałaby całość populacji. Ladinowie przynależą bowiem do różnych prowincji i regionów włoskich. Pozycja języka ladyńskiego nie jest w pełni równoprawna ze statusem języka niemieckiego i włoskiego w Południowym Tyrolu oraz włoskiego w Trydencie i Belluno.

W niedostatecznym stopniu uwzględniona jest reprezentacja ladyńska w ciałach legislacyjnych i wykonawczych prowincji i regionów. Dzięki zapisom umieszczonym w Statucie Specjalnym Regionu Trydent–Południowy Tyrol, relatywnie najlepiej funkcjonuje narodowościowy system przedstawicielski w prowincji Bozen/Bolzano/Bulsan. Wśród tamtejszych struktur władzy wykonawczej, znajduje się specjalny wydział zajmujący się kulturą i szkolnictwem ladyńskim, kierowany przez członka tej społeczności. Obecnie funkcję tę sprawuje Florian Mussner.

Mimo gwarancji mandatowych dla ludności ladyńskiej zawartych w artykule 48. Statutu, mniejszość ta miewa jednak trudności z samodzielным wprowadzaniem swoich przedstawicieli do lokalnej legislatywy w Południowym Tyrolu. Komplikacje są pochodną wysokiego dzielnika wyborczego oraz wewnętrznego rozbicia głosów. W ostatnich wyborach do ciała legislacyjnego Południowego Tyrolu z siedzibą w Bozen/Bolzano/Bulsan, które odbyły się 26 października 2003 roku, odrębna lista ladyńska związana z ugrupowaniem Moviment Politich Ladins otrzymała 4 109 głosów, co okazało się niewystarczające do zdobycia mandatu. Do sukcesu zabrakło ok. 400 głosów.

W poprzednich wyborach w 1998 roku Carlo Willeit, desygnowany przez Moviment Politich Ladins, uzyskał mandat, ale stało się to w ramach aliansu wyborczego z lewicowo-ekologiczną partią społeczności niemieckiej Demokratische Partei Südtirols (DPS). Drogi współpracy dotychczasowych sojuszników zdążyły się rozjeżdżić i w wyborach w 2003 roku DPS zawiązała przymierze z ponadnarodowościowym ruchem „Zielonych” Grüne Fraktion/Gruppo Verde/Grupa Vërda. Liście tej przypadły także głosy części elektoratu mniejszości ladyńskiej.

Inna grupa aktywistów społeczności ladyńskich opowiada się natomiast za współpracą z centrową partią ludności niemieckojęzycznej Südtiroler Volkspartei

(SVP), będącą zarazem najsilniejszym ugrupowaniem w Południowym Tyrolu. Efektem tej kooperacji jest obecny mandat mniejszości ladyńskiej z listy SVP dla wymienionego już Floriana Messnera, działacza i urzędnika we władzach prowincji, pochodzącego z Wolkenstein in Gröden/Selva di Val Gardena/Sëlva.

Bibliografia

Opracowania:

Bokszczanin I., *Reforma instytucji politycznych Republiki Włoskiej w latach dwudziestych XX wieku*, Warszawa 2004.

Misiuda-Rewera W., *Regionalizm i mniejszości językowe we Włoszech*, Lublin 1997.

Idem, *Włochy. Republika autonomii*, Lublin 2005.

Porebski A., *Europejskie mniejszości etniczne. Geneza i kierunki przemian*, Kraków 1991.

Witkowski Z., *Ustrój konstytucyjny współczesnych Włoch w aktualnej fazie jego przemian 1998–2004*, Toruń 2004.

Strony internetowe instytucji:

Autonome Provinz Bozen–Südtirol/Provincia Autonoma di Bolzano–Alto Adige/Provincia Autonoma de Bulsan – Landesinstitut für Statistik/Istituto provinciale di statistica.

Autonome Provinz Bozen–Südtirol/Provincia Autonoma di Bolzano–Alto Adige/Provincia Autonoma de Bulsan – Landesregierung/Giunta provinciale/Jonta provinziela.

Autonome Provinz Bozen–Südtirol/Provincia Autonoma di Bolzano–Alto Adige/Provincia Autonoma de Bulsan – Landesverwaltung/Amministrazione provinciale/Amministrazione provinziela.

Istituto Nazionale di Statistica.

Südtiroler Landtag/Consiglio della Provincia Autonoma di Bolzano/Consëi dla Provincia Autonoma de Bulsan.